

**НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ПЕРШОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ:
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНИХ ПРАВ**

**Туряниця В.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Закарпаття під різними назвами протягом багатьох років входило до складу різних європейських держав. Однак проблема автохтонів і національних меншин краю завжди була актуальною при різних режимах. Угорщина різними шляхами і засобами прагнула зберегти за собою контроль над національними меншинами, що входили до її складу. Уряд проводив по відношенню до національних меншин політику великодержавного шовінізму.

На це свого часу акцентував увагу і творець нової педагогіки Ян Амос Коменський, який був запрошений в країну для реорганізації освіти і навчання. За «угорський період» (1650-1654рр.) роботи в Шарошпотоці він пише ряд всесвітньовідомих творів, серед них і «Щастя народу» (*Gentis feliuntas*). Це видатний філософсько-політичний твір, проникнутий ідеями демократизму, волі, справедливості. Це твір-вимога природніх прав, культурних та економічних вимог народу взагалі, а також тих, хто проживав під короною Угорщини. З цього приводу він робить невтішні висновки: під угорською короною живуть не тільки угорці, а й словаки, русини, румуни та інші представники національних меншин, але тут не можна знайти школи з навчанням рідною мовою.

Відстоюючи природне право людини на навчання рідною мовою, видатний педагог-науковець вимагав від панівної угорської нації враховувати інтереси національних меншин, що проживають у державі [2]. Ця ідея успішно реалізувалася на батьківщині педагога та на Підкарпатській Русі під керівництвом президента Т.Г.Масарика.

Істотно змінилася доля русинів та інших національностей після Першої світової війни із розпадом Габсбурзької монархії. Обставини, що склалися в цілому в Європі, вимагали докорінних змін у підході до правового вирішення проблеми поневолених народів Австро-Угорщини та надання їм можливості самим вирішувати подальшу свою долю. На реалізації цієї ідеї настоював президент США В.Вільсон, зробивши 18 жовтня 1918 року відповідну заяву.

Після Першої світової війни на карті світу появилася нова держава – незалежна демократична Чехословаччина, першим президентом якої став Т.Г.Масарик. Саме він уже в перші дні її існування визначив правовий розвиток держави, яка повинна бути демократичною, пов'язана із Заходом та його сучасною демократією. Сама влада має бути владою народу, за допомогою народу і для народу. Його ідеал держави гуманної демократії був реалізований і приніс відчутні результати й для населення Підкарпатської Русі в різних галузях народного господарства. Особливо відчутні здобутки були в галузі освіти національних меншин.

У постановці даної проблеми вимальовуються калейдоскопічно проблеми як в плані історії, так і сучасного життя, а саме: політики, економіки, юридичного статусу національних меншин, прав людини і громадянина, патріотизму, толерантності, що в підсумку зводиться до спільного знаменника – люди мають жити в мирі, незважаючи на їх різноманітність, бо саме в розмаїтті і є краса життя.

Актуальність теми дослідження полягає, перш за все, у використанні набутого досвіду та інноваційних підходів до забезпечення прав національних меншин, їх реалізації у практику сьогодення в плані освіти,

соціалізації та адаптації до правових реалій, що склалися у постсоціалістичних країнах та країнах Європейського Союзу, на теренах яких проживає велика кількість циганського (ромського) населення: у світі – 18 млн., у країнах Євросоюзу більше 22 млн. Найбільш компактно вони проживають у країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Представники цього етносу складають у процентному відношенні таку картину: Болгарія – 10,33, Македонія – 9,59, Словаччина – 9,17, Румунія – 8,32, Сербія – 8,18, Угорщина – 7,05, Албанія – 3,18, Чорногорія – 2,95, Молдова – 2,49, Греція – 2,47, Чехія – 1,96 [6].

Виклад основного матеріалу. Угорський тиск на національні меншини, що населяли державу, був нестерпним, особливо в галузі освіти. Асиміляційна політика була відвертою та зухвалою й на законодавчому рівні. Приймалися горезвісні шовіністичні закони, серед яких був і так званий закон Аноні. На основі них у школах заборонялося навчання рідною мовою і вводилася угорська мова. Міністерство освіти Угорщини в 1918 році запровадило угорську абетку для русинських публікацій та публікацій мовами національних меншин, що проживали в складі держави. Така політика айстро-угорських правителів призвела до того, що серед народних шкіл як державних, так і церковних не було жодної з рідною мовою навчання [4].

Згідно Сен-Жерменського (10 вересня 1919 р.) і Тріанонського (4 червня 1920 р.) договорів між державами-переможницями Угорщина та Австрія визнали незалежність Чехословаччини з її новими кордонами та входження до її складу Словаччини і Підкарпатської Русі. При цьому зауважимо на суттєву вимогу Сен-Жерменського договору щодо Чехословаччини: він зобов'язав державу утворити на території русинів на південь від Карпат у визначених союзниками державами кордонах автономну одиницю – Підкарпатську Русь у складі чехословацької держави та надати їй найбільший ступінь самоврядування з утворенням сейму із законодавчими правами в галузях мови, шкільництва, релігії та інших питаннях.

На час входження Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки склад населення першої у процентному відношенні був таким: русинів – 62,16, чехословаків – 3,29, угорців – 17,03, євреїв – 13,35, румунів – 2,24, німців – 1,74 [7].

Утворення демократичної правової держави Чехословаччини та Підкарпатської Русі як автономної одиниці у її складі стало прогресивним процесом національного відродження взагалі та розвитку освіти чехів, словаків, русинів, а також представників національних меншин, що населяли країну. У цьому в першу чергу сприяли положення новоприйнятої конституції, яка вступила в дію вже в березні 1920 року. Нею була закріплена республіканська форма правління. Підкарпатська Русь конституційно стала складовою і невід'ємною частиною країни, а територія держави проголошена єдиною і неподільною. Крім того, у спеціальному розділі закріплена була рівність усіх громадян незалежно від приналежності їх до національності, мови, раси та віросповідання, що надавало національним меншинам надію на відродження після асиміляції дуалістичною Австро-Угорщиною.

Водночас, прийнята 29 лютого 1920 р. Національними зборами Конституція Чехословацької Республіки є однією з перших конституцій того часу з широким каталогом прав людини, причому як на індивідуальному, так і на колективному рівнях (права національних меншин) [3]. Поряд із Веймарською конституцією Німеччини 1919 р. цей основний закон відображав нову «хвилю» міжвоєнних конституцій та новітнє бачення конституційних прав людини. Уже в §1 визначалося, що «вся влада в Чехословацькій Республіці повністю виходить від народу», а «Конституційна хартія визначає ті органи, через які суверенний народ видає для себе закони, виконує їх і творить суд. У такий же спосіб вона установлює ті межі, за які ці органи не повинні виходити, щоби не порушити забезпечених конституцією громадянських прав». Глава V Конституції «Права, свободи і обов'язки громадян», хоч і була розташована після глав про органи державної влади, окремо визначає перелік і зміст основних прав людини. Колективні права

визначалися главою VI конституції «Захист національних, релігійних і расових меншин». Справедливо буде підкреслити, що перша Чехословацька Республіка, за рівнем конституційного закріплення прав людини і особливо – за рівнем функціонування інституційного механізму забезпечення цих прав (загальні суди, Конституційний Суд) у міжвоєнний період вважається однією з найдемократичніших держав в регіоні Центральної Європи.

Гарантування прав та задоволення національно-культурних потреб національним меншинам сприяли також взяті Чехословаччиною на себе зобов'язання по виконанню умов Сен-Жерменського договору, закріплених на конституційному рівні.

Чехословацький уряд спільно з адміністрацією Підкарпатської Русі домігся вже у 1921 році значних зрушень: із 519 шкіл, що вже почали діяти в краї, 381 була з руською, 109 із угорською, 17 чеською, 12 німецькою мовами навчання [7]. Крім цього у 22 школах були створені паралельні класи навчання: руські, угорські, румунські, німецькі [1].

За перше десятиліття входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини сітка шкіл навчання рідною мовою становила: з русинською – 524 школи з 792 класами, чехословацькою – 127/248, угорською – 119/217, німецькою – 14/16, румунською – 6/10 та єврейською – 3/8 відповідно [7].

За цей час карта шкільництва Підкарпатської Русі змінилася істотно як у плані русинів, так і національних меншин, які проживали у краї.

Висновки. Не тільки для русинів Підкарпатської Русі, а і всіх національних меншин, період перебування краю у складі Чехословацької Республіки був докорінним переломом у національно-культурному та етнополітичному розвитку. Це був період ренесансу, піднесення, розвитку освіти і культури, будівництва навчальних закладів, новий етап в соціально-економічному і культурно-освітньому житті населення Підкарпатської Русі. Це був початок великого відродження та шлях до виходу з кризи і стагнації, забезпечення природних прав людини і громадянина, їх реалізації незалежно від національності та віросповідання.

Факторами забезпечення і реалізації прав і свобод у цей період стали міжнародні зміни після Першої світової війни, утворення нових держав, політичні, соціальні, економічні та культурні передумови, дотримання і реалізації природного права – права кожного народу на навчання рідною мовою, яке ще у 16 столітті обґрунтував всесвітньовідомий педагог-новатор чех Ян Амос Коменський.

У цей період і виважений аналіз проблеми та врахування сучасних умов і стану національних меншин краю дають однозначну відповідь на спільність рис, змістовне наповнення та підтвердження аспектів проблеми в необхідності їх розв'язання в поліетнічному і поліконфесійному регіоні держави, враховуючи і його географічну специфіку, соціокультурні цінності та прикордонний статус.

На підставі статистичних даних, що підтверджують у краї розвиток освіти національних меншин за аналізований період, зазначимо:

- кількість шкіл національних меншин із рідною мовою навчання досягла природної норми та відповідала питомій вазі національностей;
- розширялася географія відкритих шкіл;
- відкрилися гімназії в Ужгороді та Мукачеві з чеською та єврейською мовами навчання, а в Берегові – з угорською;
- шкільна реформа 1922 року із введенням «Малого шкільного закону» вдосконалила навчальні плани і програми та ввела 8-річне обов'язкове навчання, а в нових типах шкіл збільшено годин на навчання рідної мови – 8-10 на тиждень;
- навчальному процесу був притаманний національно-патріотичний характер;
- відкрилися школи галузі професійної освіти;
- щорічно будувалися і відкривалися нові школи, темпи будівництва були високі.

Це був якісно новий етап забезпечення законної бази прав національних меншин та умов їх успішної реалізації. Цьому сприяла й інвестиційна політика держави й приклад самого президента Масарика [5].

У поліетнічному регіоні країни вирішувалися глобальні, стратегічні завдання розвитку національних меншин. Політика демократичної держави була спрямована на освіту і виховання всіх громадян, що її населяли.

Список використаних джерел:

1. Гомонай В.В. Педагогічна освіта на Закарпатті /В.В.Гомоннай, В.В. Росул, П.М. Ходанич.-Ужгород: Гражда, 2003.-С.65.
2. Коменський Я.А. Избранные педагогические сочинения. Т. I-III.- М., 1939-1941. Том. II. – 288 с.
3. Лацо, К. Конституция Домюнхенской Чехословацкой Респубики / К. Лацо, под общ. ред. и с вступит. ст. Б. Н. Топорина; пер. со словацкого Б. А. Страшуна. - М.: Прогресс,1972. - 407 с.
4. Магочі П.Р. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848-1949)/П.Р. Магогій.- Ужгород: Патент,1994.- С.107.
5. Туряниця А.В.,Туряниця В.В. Інвестиції Чехословаччини в освіту та культуру Закарпаття(Підкарпатської Русі) в 20-30 –х роках ХХ ст./ Науковий вісник Ужгородського державного університету: серія «Педагогіка. Соціальна робота».- Ужгород, 2002. № -с.191-197.
6. Цыгане в Европе. Справка: Данные Совета Европы (2009–2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/infografika/20110929/445834993.html>;<http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/Source/documents/stats.xls>.
7. Jakeš A., Šimek J. Шкільництво на Под. Русі. Školství na Podk. Rusi // Учитель 1929. - № 9 – 10.